

GLOBALASHUV JARAYONLARINING YOSHLAR MA'NAVIY TARBIYASIGA TA'SIRI

Usenov Jiengaliy

Nukus davlat pedagogika instituti dotsenti v.v.b

Annotatsiya. Maqolada yoshlar ma'naviy tarbiyasini shakllantirishning samarali usullaridan biri – bu xalq donishmandligi, xalq og'zaki ijodiyoti haqida malumotlar berilgan. Qoraqalpoq xalqi azaldan og'zaki ijodga boy xalqlardan biri bo'lib, ular o'z farzandlarini naql-maqollar, hikmatli so'zlar, mif va afsonalar, rivoyatlar, ertaklar, dostonlar orqali tarbiyalab milliy o'zligiga sodiq inson qilib tarbiyalaganligi asoslangan.

Kalit so'zlar: ma'naviy tarbiya, milliy xarakteri, tarixiy makon, mentalitet, falsafiy meros, globalashuv, mif, afsonalar, rivoyatlar, ertaklar, doston

IMPACT OF GLOBALIZATION PROCESSES ON THE SPIRITUAL EDUCATION OF YOUTH

Abstract.

The article provides information about one of the effective methods of forming the spiritual education of young people - this is folk wisdom, folk oral art. The people of Karakalpak have long been one of the peoples rich in oral creativity, and it is based on the fact that they raised their children to be loyal to their national identity through proverbs, wise words, myths and legends, narratives, fairy tales, epics.

Key words: spiritual education, national character, historical space, mentality, philosophical heritage, globalization, myth, legends, narratives, fairy tales, epic

Milliy mentalitet – bu xalqning tafakkur darajasi, ma'naviy imkoniyati, aql-farosati, milliy xarakteri, milliy o'zligini ko'rsatadigan belgilar yig'indisidir. Har bir xalq milliy mentalitetining shakllanish jarayonlaridan biri – tarixiy zamon va makon bo'lib hisoblanadi. Demak, milliy mentalitet – tarixiy makon va zamonda o'sib rivoj topadigan daraxt misolidir. Chunki har bir xalq xalq bo'lib shakllanguncha ma'lum bir tarixiy davrda, tarixiy makonda yashaydi. O'sha erning tabiati, muhiti, birga umrguzoronlik qilayotgan boshqa xalqlarning o'zaro ta'siri ham shu xalq milliy mentalitetining paydo bo'lishida o'ziga xos rol o'ynaydi. Bir hududda yashayotgan xalqlarning turmush tarzi, urf-odatlar, an'analari, to'y-u ma'rakasi, madaniyati aralashib, bir-biriga ta'sir qilishi orqali vaqt o'tishi bilan shu xalq milliy mentalitetining shakllanishiga olib keladi. Natijada, har bir millatning o'ziga xos bo'lgan jihatlari aks ettiradigan milliy mentaliteti shakllantiriladi.

Qoraqalpoq xalqining tarixiy makon va zamonda shakllanish evolyutsiyasi, xalqning pandnoma, nasihatnoma va eposlari yoshlar ma'naviy tarbiyasini shakllantirishda axloqiy-ma'naviy manba ekanligi, shu bilan birga qoraqalpoq mutafakkirlarining boy falsafiy merosining yoshlarning ma'naviy tarbiyasini shakllantirishdagi o'rni va roli haqida bayon etilgan. Shu nuqtayi nazardan olib qaralganda yoshlarning tarbiyasi kuchli darajada mustahkam bo'lsa, bunday millatning kelajagi yorqin bo'ladi, agar yoshlarning ma'naviyati past, nochor bo'lsa, unda bunday

millatning kelajagi yo‘q. Shu sababli, jamiyat yoshlarning tarbiyasiga yanada kuchli e‘tibor qaratilishi lozim. Bugun O‘zbekistonda yoshlar masalasining davlat siyosati darajasiga ko‘tarilishi ham mana shunday yuksak maqsadlarni ko‘zlagan holda amalga oshirilmoqda.

Yoshlarimizning ma‘naviy tarbiyasini shakllantirishning samarali usullaridan biri – bu xalq donishmandligi, xalq og‘zaki ijodiyoti desak, adashmaymiz. Qoraqalpoq xalqi azaldan og‘zaki ijodga boy xalqlardan biri bo‘lib, ular o‘z farzandlarini naql-maqollar, hikmatli so‘zlar, topishmoqlar, tez aytishlar, mif va afsonalar, rivoyatlar, ertaklar, dostonlar orqali tarbiyalab milliy o‘zligiga sodiq inson qilib tarbiyalagan.

Bugungi qoraqalpoq yoshlarining milliy mentaliteti qanday? Ularning milliy mentalitetni tushunish darajasi qay darajada? Globallashuv davrida yoshlarimiz ongida milliy mentalitetning emirilish jarayoni boshlanib, umumiy etiket esa shakllanib borayotgan bir vaqtda falsafiy dunyoqarashning ahamiyati va roli qanday bo‘lishi kerak? Bu masalalarni tahlil qilib ko‘rish uchun dastlab falsafiy dunyoqarashning tarixiy ildizlarini, odob-axloq va ma‘naviy manbalarini aniqlab olishimiz maqsadga muvofiq.

Birinchi Prezidentimiz ta‘kidlaganidek, “Har qanday xalq yoki millatning tafakkuri, turmush tarzi, ma‘naviy qarashlari o‘z-o‘zidan, yo‘q joyda paydo bo‘lib qolmaydi. Ularning yuzaga kelishi va rivojlanishida aniq tarixiy, tabiiy va ijtimoiy omillar asos bo‘lganligini hammamiz yaxshi bilamiz”[1.7] yoki Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning “Buyuk tarixda hech narsa izsiz qolmaydi. U xalqlarning qonida, tarixiy xotirasida saqlanadi va amaliy shakllarda yuzaga chiqadi. Shuning uchun ham u qudratlu”[2.29],-degan fikrlari teran falsafiy mazmunga ega.

Xalq milliy mentalitetining shakllanishiga ma‘lum bir tarixiy makonning va tarixiy-ijtimoiy hodisalarning ta‘siri haqida adabiyotshunos olim, professor S.Bahadirova bunday yozadi: «Xalqning xulqi, urf-odati, mentaliteti o‘zi yashab turgan joy, tabiat bilan bog‘liq shakllanadi. Qoraqalpoqlar erkinlikni, keng maskanni yaxshi ko‘radigan, yolg‘on so‘zlashni, shumlikni, yomonlikni bilmaydigan, yaxshi ko‘rsa, berilib yaxshi ko‘radigan, halol, odamga mehribon, oq ko‘ngil, yuragi toza xalq. Do‘st uchun har narsaga tayyor xalq. Uning shunday xulqi qiyinchilikni ko‘p ko‘rganidan, odamning odamga qadri nima ekanligini bilganidan shakllangan bo‘lishi kerak»[3.16].

Qoraqalpoq xalqi azaldan boy og‘zaki ijodga ega bo‘lgan xalqlardan biri bo‘lib, ular o‘z farzandlarini naql-maqollar, hikmatli so‘zlar, jumboqlar, tez aytishlar, mif va afsonalar, rivoyatlar, ertaklar, dostonlar orqali tarbiyalab milliy o‘zligiga sodiq insonlar sifatida tarbiyalashga qaratganlar. O‘tmishdan bizga meros bo‘lib qolgan milliy tarbiya – yoshlar tarbiyasining asosi bo‘lib, xalq donoligida:

Oylanıp-bilip babalar,

Sózdi dúrge teńegen,

Oylanıp aytqan hár sózin,

Oylama kem dep gawhardan,-deb aytib o‘tiladi.

Ota-bobolarimizning o‘z farzandlarini uch so‘z bilanoq tarbiyalagani bizni hayratga soladi. Bu so‘zlar: «uyat bo‘ladi», «yomon bo‘ladi», «uvol bo‘ladi». «Uyat bo‘ladi» degani – uyat o‘limdan ham qattiq bo‘lib, «uyattiń ústinde tánimdegi janım menen ar-namısım turadı», degani. Shu sababli dono xalqimiz «jer jarılmadı, men

kirmedim» deb naql etgan.

«Yomon bo'ladi» degani – «yomonlikdan ovloq yur!», «yomondan qoch, yaxshiga yondash», «yaxshi so'z jon ozig'i, yomon so'z jon qozig'i», shuning uchun ham «yaxshining sharofati, yomonning kasofati tegadi» degani. Xalqimiz bola tarbiyasida juda ehtiyotkor bo'lib, hattoki farzandlariga achchig'lansa ham, ularni yomon so'zlar bilan qarg'amay, ko'ngiliga tegmasin deb yaxshi so'z bilan, yaxshi tilak bilan koyigan. Masalan, «ha, ko'p yashagur!», «ha, o'zidan ko'paygur!», «ha, etti xazinaga duch bo'lgur!» va h. so'zlarni aytib, qaytanga yoshlarni ulug' ishlarga da'vat qilgan. Shuning natijasida «yaxshi so'zga jon semirib», ularning chiroyli tilaklari bilan o'rab aytilgan koyishlari ham Alloh taola dargohida qabul bo'lib, bolalari baxtli, serdavat, ko'p farzandli bo'lgan, uzoq umr ko'rgan. Olimlarning ta'kidlashicha, dono so'zlarda karomat ko'p bo'lib, odam o'z og'zidan chiqqan so'zga kun sayin yaqinlashib borar ekan.

«Uvol bo'ladi» degani – tabiatdagi hamma narsaning so'rovi bor, hattoki suvning ham so'rog'i bor bo'lib, sen uchun hech qanday qadri yo'q narsani boshqa odam topa olmay yurgan bo'lishi mumkin, shuning uchun hech narsani zoya qilma, ortiq hech narsa yo'q, har bir narsaning qadrini bil, isrofgarchilikka yo'l qo'yma, uvol bo'ladi degani.

Xalqimizning xalq bo'lib shakllanishi qadimgi vaqtlardagi urug', qavm birlashmalariga borib taqaladigan bo'lganlikdan ular azaldan jamoa bo'lib yashashga, qo'ni-qo'shnichilikka, urug'-aymoqchilikka, qarindoshning ori uchun ot solishga intilib kelgan va hozirda ham shunday milliy o'ziga xosliklarini saqlab kelmoqda. Bunday milliy tarbiya belgilari xalqimizning og'zaki ijodida ham o'z aksini topgan. Masalan, qo'ni-qo'shnichilik haqida: «Atalastin atı ozgansha, Awillastin tayı ozsın», «Gilem satsań qońsına sat, Bir shetinde óziń otrasań», «Jaqsı qońsını satıp al», «Jaqsı qońsı jarasıq», «Qońsı bolsań qorǵan bol», «Qońsını qozǵama kóshirerseń, Ottı qozǵama óshirerseń», «Qońsı qońsıdan tálim aladı»; urug'-aymoqchilik va tug'ishganlik haqida: «Tórt ayaqlıda bota tatıw, eki ayaqlıda bóle tatıw», «Ǵarǵa tamırlı qaraqalpaq», «Aǵayın bolsań urıwlas, Arımız ushın dawlas», «Urıwlı el – uyalı terek», «Uw ishseń urıwın menen» kabi naql-maqollar yaratilgan. Agar ushbu hikmatli so'zlarning ma'nosini chaqib qarasak, xalqimizning urug'chilik an'anasining saqlanib kelayotganining ham o'ziga xosligi borligini ko'rishimiz mumkin. Agar yigit vaqti kelib uylanadigan bo'lsa, o'ziga munosib qiz tanlaydi. Qiz bilan tanishganda uning qaysi urug'danligini so'raydi. Nima uchun? Chunki qiz o'zining urug'idan bo'lmasligi uchun. Maboda qiz yigitning urug'doshi bo'lib chiqsa, yigit u qizga ortiqcha so'z aytishdan o'zini to'xtatib, uni singlisiday ko'rib, endi unga og'asiday munosabatda bo'ladi. Xalqimizning milliy mentalitetiga xos bo'lgan bu o'ziga xoslik natijasida ming yillardan beri ota-bobolarimiz avlodning sog'-salomat unib-o'sishini, qonining tozaligini, avlodning aslligini ko'z qorachig'iday saqlab kelmoqda. Demak, xalqimizning urug' bo'lib yashashiga faqat bir tomonlama qaramay, ularning avlod kelajagini o'ylab ish tutishi ayni milliy tarbiya, uzoqni ko'zlab qilingan donolik deb tushunishimiz va yoshlar ongiga ham shu milliylikni singdirib borishimiz kerak ekan.

Xalqimizning Doston va eposlari – xalqimiz ma'naviyatining tugamas bulog'i, asl marjonlari, og'zaki adabiyotining gultoji bo'lib, ularga shaxsni va xalqni tarbiyalashning haqiqiy namunalari sifatida qarab, undan yoshlar milliy mentalitetini

shakllantirishda foydalanishni bugungi globallashuv davrining o'zi kun tartibiga qo'yimoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1.Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. –Б. 7.

2.Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. –Т.: Ўзбекистон, 2017. –Б. 29

3.Баҳадырова С. Қарақалпақ қандай халық. -Т.: «Наврўз», 2017. –Б. 16.

4. Яхшиликков, Жўрабой Яхшиликкович, and Ҳамида Абдумажидова. "Модернизация тушунчаси такомиллашувининг методологик масалалари хусусида." *Интернаука* 14-3 (2021): 91-9